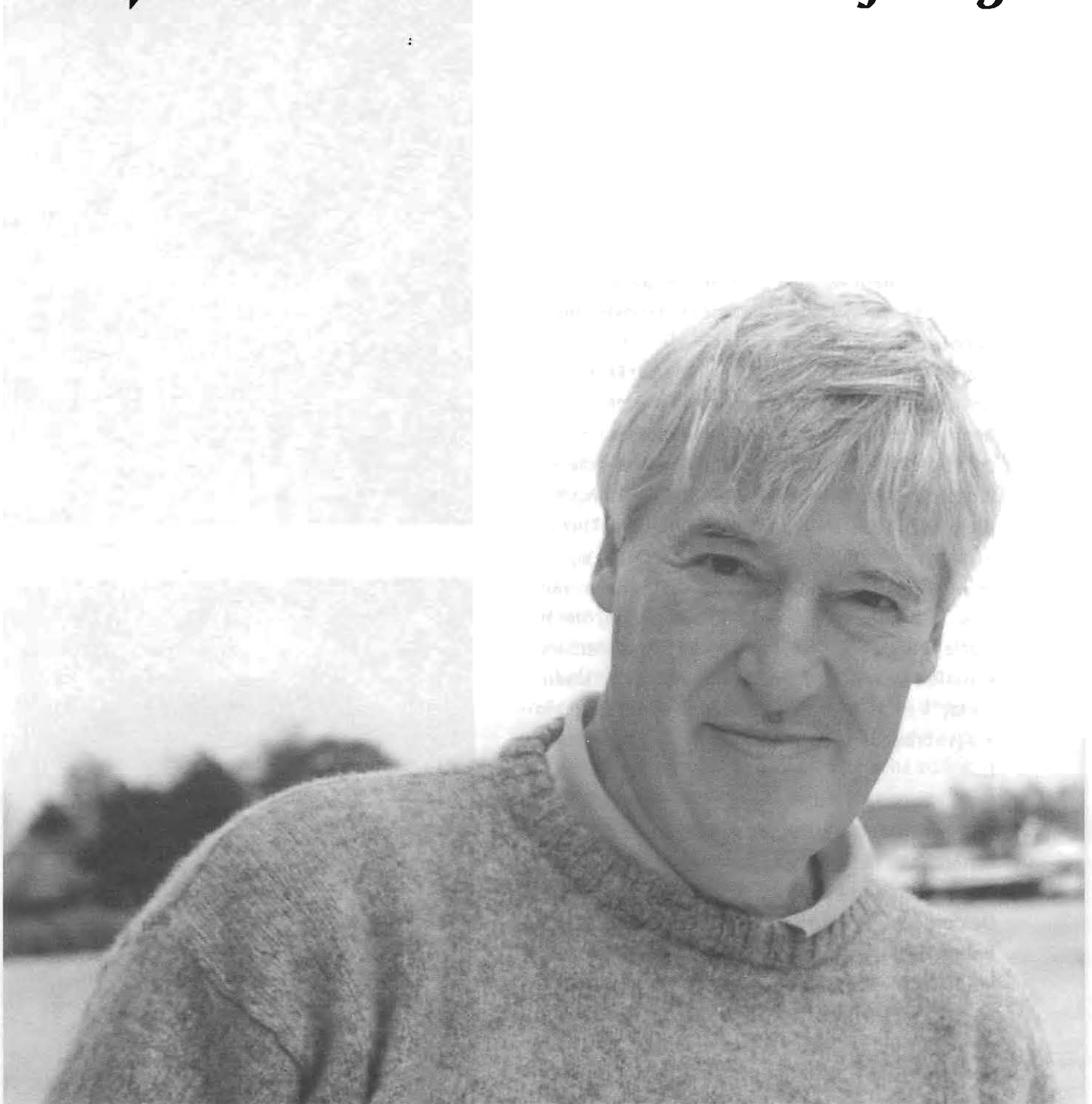

'De helft van de Nederlanders kun je tegen

In zijn nieuwe boek doet socioloog Herman Vuijsje een poging te onderzoeken welke betekenis christelijke waarden en rituelen kunnen hebben voor goed gedrag in een seculariserende wereld. Een gesprek met een 'pelgrim zonder God' over het vervagende Godsbeeld, het ietsisme en de noodzaak de joods-christelijke erfenis te behouden. 'Juist door de secularisatie keert het christendom terug naar de bron.'

THIJS BROER

woordig onder het ietsisme scharen'

Gesprek met Herman Vuijsje

Vuijsje met vooruitziende blik het essay *Lof der Dwang*, waarin hij de morele vrijblijvendheid van zijn generatie linkse intellectuelen op de korrel nam. In 1991, toen de herontdekking van christelijke rituelen nog maar net begonnen was, deed hij in *Pelgrim zonder God* verslag van zijn pelgrimage van Santiago de Compostela terug naar Nederland, als *peregrino al contrario*, zoals een Spaanse pater het uitdrukte. En nu doet hij in *Tot hier heeft de Heer ons geholpen* een prikkelende poging te onderzoeken welke betekenis christelijke waarden en rituelen kunnen hebben voor goed gedrag in een seculariserende wereld. In de beleving van een groeiende schare binnen en buiten de kerken heeft de patriarchale, vermanende 'God van Nederland' plaatsgemaakt voor een vager, intuïtiever godsbesef: 'er moet toch iets wezen', een tendens die door Ronald Plasterk als 'ietsisme' te kijk werd gezet. Laatst schreef godsdienstsocioloog Gert Peelen in *Trouw* dat het ietsisme een inhoudsloos containerbegrip is: het onbeargumenteed vasthouden aan een transcendent 'iets' heeft nog slechts ten doel zichzelf, zonder enige verplichting, de zinledigheid van het lijf te houden. Vuijsje, van huis uit atheïst, kijkt er echter optimistischer tegenaan. Voor hem heeft het christelijk geloof, met het vervagen van de vermanende God en het verdwijnen van de beloning in het hiernamaals, een hoger stadium van emancipatie bereikt: te lang en leste is het besef gemeengoed geworden dat de deugd zijn eigen beloning is. De vrees van sommigen dat de westerse cultuur, geconfronteerd met het islamitisch fundamentalisme, door de teloorgang van de Grote Verhalen weg zou zinken in een existentiële crisis, vindt Vuijsje grote onzin: christelijke waarden en rituelen moeten worden gekoesterd, en zo nodig met kracht worden verdedigd.

Zonder aarzeling ondertekende hij de steunverklaring van het Comité voor Ex-moslims, met andere linkse intellectuelen als Jos de Beus en Joost Zwagerman. Maar het comité kraakt in zijn voegen, nu initiatiefnemer Ehsan Jami met Geert Wilders in de *Volkskrant* een opiniestuk heeft geschreven waarin Mohammed met Hitler wordt vergeleken. Voor medeondertekenaar Dick Pels is Jami nu definitief door de mand gevallen als 'een domme en lichtgeraakte aandachtzoeker die door zijn adviseurs ernstig over het paard is getild'. Vuijsje daarentegen ziet in Jami's jongste uitspraken geen enkele aanleiding zijn steun aan het comité te herzien. 'Mijn standpunt is mijn standpunt en dat blijft zo,' zegt hij. 'Ik heb de steunverklaring ondertekend omdat ik vind dat iedereen moet kunnen geloven wat hij wil, en ook van zijn geloof

Hier en daar zie je ze nog varen: knoestige, bruine zeilschepen met de naam Eben-Haëzer, herinnering aan de vooroorlogse jaren toen godvruchtige vrachtschippers er hun brood mee verdienden, kruisend over de Zuiderzee. Eben-Haëzer, de 'steen der hulpe', die de Israëlieten na de gewonnen slag tegen de Filistijnen oprichtten. Tot hier heeft de Heer ons geholpen, sprak de profeet Samuël (1 Samuël 7:12). Zo heet ook het nieuwe boek van Herman Vuijsje, journalist, schrijver en zwierig beoefenaar van de speculatieve sociologie. Eind jaren tachtig, toen de libertaire paarse kabinetten nog moesten komen, schreef

moet kunnen afvallen. Wat Ehsan Jami allemaal zegt, is minder belangrijk.'

Voel je je niet bekocht dat je een comité hebt gesteund van iemand die met Geert Wilders in zee gaat en ook nog Mohammed met Hitler vergelijkt?

'Nee. Ik ken Ehsan Jami niet eens. Ik heb hem nooit ontmoet. Ik ben niet vanwege hem in het steuncomité gegaan, maar vanwege de zaak zelf. Wat hij zegt, doet daar niets aan af.'

Jami vergelijkt Mohammed met Hitler. Val je daar niet over?

'Zo'n uitspraak is ontzettend dom, en niemand is ermee geholpen. Maar in Nederland mag je zulke dingen nu eenmaal zeggen. Wie zich beledigd voelt, kan naar de rechter stappen.'

De moslims komen er in je boek niet best van af. Je beschrijft de islam als een geloof van onderworpenheid en angst. Waar zijn de verlichte, humanistische kanten van de islam?

'In het Westen hebben we geleerd de bijbel niet letterlijk te nemen, maar als een boek van metaforen te beschouwen. Zo ver is de islam nog lang niet, zeker niet de islamitische immigranten in Europa. Die houden vast aan hun oude geloof, en lopen in hun geloofsontwikkeling achter bij Turkije of Marokko. Ook de islam zal zich humaniseren, zoals beschreven door Karen Armstrong in haar boek *De grote transformatie*. Het is een onontkoombaar proces. Maar hoe lang het gaat duren? Het christendom heeft er eeuwen over gedaan. En de islam is tot nu toe een starre godsdienst gebleken. Aan de andere kant zijn de geboortecijfers onder moslims de laatste jaren drastisch gedaald. Dat is een belangrijk teken van emancipatie. In dat opzicht gaat de ontwikkeling weer sneller dan verwacht.'

Net als Frits Bolkestein pleit je ervoor een verwijzing naar de joods-christelijke traditie op te nemen in de preambule van de Europese Grondwet. Waarom?

'De Europese culturele identiteit is bepaald door de joods-christelijke traditie, niet door de islamitische. Minister Vogelaar zei laatst dat Nederland zich aan de islam moet aanpassen, dat er een joods-christelijk-islamitische cultuur zal ontstaan. Ik geloof daar niets van. Ik zie geen enkele reden om aan te nemen dat de islam de religieuze beleving in Nederland beïnvloedt. Het zal eerder andersom zijn. De islam zal, net als het christendom, steeds meer seculariseren. Er zijn wel voorbeelden van het samensmelten van culturen, zoals in Zuid-Spanje in de Middeleeuwen. De Santa Maria de Blanca in Toledo is gebouwd voor de Joden door christelijke werklui naar een ontwerp van een Moorse architect. Ook de leer van de drie-eenheid is daar toen aangepast, door Moorse invloeden. Maar dat is een zeldzame situatie. Ik zie zoiets niet opnieuw gebeuren in Europa.'

Een argument tegen het vastleggen van de joods-christelijke identiteit van de Europese Unie is de mogelijke toetreding van Turkije: een islamitisch land.

'Turkije móet ook helemaal niet toetreden tot de Europese Unie. Ik kan me voorstellen dat er strategische redenen zijn om Turkije erbij te halen. Maar met de Europese cultuur heeft Turkije weinig te maken.'

Het vastleggen van de joods-christelijke identiteit sluit andere culturen buiten.

'Dat is ook zo. Net zoals wij worden buitengesloten door de Organisatie van Afrikaanse Staten of de Conferentie van Islamitische Landen.'

Belangrijk verschil is dat er inmiddels miljoenen moslims in Europa wonen. Moeten we die negeren?

'Dat zeg ik niet. Maar het zijn er veel te weinig om de hoofdstroom van de geloofsbeleving in Europa te beïnvloeden.'

Toen je in de jaren zestig en zeventig studeerde aan de Universiteit van Amsterdam, zat het geloof in de verdomhoek. Begin jaren negentig schreef je Pelgrim zonder God, nu dit boek. Hoe heeft je denken over religie zich de laatste decennia ontwikkeld?

'Ik ben niet gelovig opgevoed. Het geloof van mijn ouders was de sociaal-democratie. Maar godsdienst heeft me altijd geïnteresseerd, omdat het een belangrijke bron is voor de moraal. Als student heb ik een bijvak godsdienstsociologie gevolgd, en heb ik me verdiept in de predestinatieleer. Het protestantisme werd door Weber al beschouwd als een aanjager van het kapitalisme. Hoe is dat te rijmen met de predestinatie? Waarom zou je je inspannen als je er niet voor beloond wordt in het hiernamaals? Dit boek is een poging om op die vraag een antwoord te geven. De laatste jaren is het christendom om meerdere redenen een dankbaarder onderwerp geworden. Toen ik nog op de universiteit rondliep, riep iedereen: weg met de godsdienst. Dat wordt nog steeds geroepen, maar ook: terug met de godsdienst. Dat maakt het debat nu een stuk interessanter.'

Ben je de predestinatieleer beter gaan begrijpen door het schrijven van dit boek?

'Nee.'

Dat is een eerlijk antwoord.

'Ik kom uiteindelijk uit op de hypothese dat de predestinatieleer vooral een extreme reactie was op de aflatenhandel in de late Middeleeuwen: wij bepalen niet zelf of we in de hemel komen. De predestinatieleer is een stap naar morele zuiverheid. In dat opzicht is het een voorafspiegeling van wat in onze tijd gangbaar is geworden, nu de meeste Europese christenen niet meer geloven dat ze voor hun goede daden in het hiernamaals beloond zullen worden. De deugd is zijn eigen beloning geworden.'

Het is zeer de vraag of dat zo'n lineaire ontwikkeling is. De aflatenhandel was een pervertering van het christelijk geloof. Het protestantisme greep terug op het vroege christendom, op een morele zuiverheid die in het gedrang was gekomen.

'Ik ben geen theoloog, dit boek is ook een vergaarbak van gedachten en weetjes. Ik weet niet hoe lang die cultuur van "voor wat hoort wat", hemelse genade in ruil voor goede daden, precies bestaan heeft. Maar die gedachte is wel degelijk in de bijbel terug te vinden. Een goed voorbeeld van de religieuze praktijk is Santiago de Compostela. Daar zijn christenen zeshonderd jaar naartoe gegaan om voor hun boetedoening beloond te worden.'

Toch klinkt het wat simplistisch om te suggereren dat mensen eeuwenlang alleen maar geloofd hebben om er wat voor terug te krijgen. Dat lijkt vooral een hedendaagse sociologenverklaring, alsof menselijke overtuigingen louter bepaald worden door eigenbelang.

'Ik kan niet in de ziel van de Middeleeuwen kijken. Wat ik wél kan vaststellen, is de trend dat de moraal in de loop van de eeuwen steeds meer verinnerlijkt is, en steeds minder bepaald wordt door beelden van het hiernamaals. Dít ontwikkeling heb ik geprobeerd te beschrijven. Het godsbeeld vervaagt, binnen en buiten de kerken, net als de grenzen tussen religieuze en niet-religieuze overtuigingen. Er is in Nederland de laatste jaren een duidelijke opleving waar te nemen van het orthodoxe christendom, net als van het orthodoxe jodendom. Maar dat gaat om betrekkelijk kleine groepen. In de hoofdstroom begint de geloofsbeleving in Nederland binnen en buiten de kerken steeds meer gemeenschappelijke trekken te krijgen: die van het ietsisme.'

Hoe zou je het ietsisme beschrijven?

'Als een nogal diffuse religieuze stroming die heel individualistisch is, zonder persoonlijke God en zonder gemeenschappelijke moraal, met een cyclisch tijdsbesef. De helft van de Nederlanders kun je daar tegenwoordig onder scharen.'

In je boek schrijf je dat ietsisten niet geloven in een individueel hiernamaals waarin ze verantwoording moeten afleggen voor hun daden op aarde. Maar je citeert ook Tommy Wieringa die zegt dat we in deze narcistische samenleving het onsterfelijk middelpunt willen zijn.

'Het is inderdaad ongerijmd. Veel mensen hebben een intuïtieve voorstelling van het hiernamaals, die nauwelijks is doordacht. Ook de moraal speelt in het ietsisme een ondergeschikte rol. Het gaat voor veel mensen niet om goed handelen, maar om je goed voelen.'

Je maakt een duidelijk onderscheid tussen het Oude Testament en het Nieuwe, om de ontwikkeling te schetsen van een wraakzuchtige, onbarmhartige God naar God als een lieve metgezel. Maar je

gaat er volledig aan voorbij dat dat onderscheid eeuwenlang is misbruikt om het christendom superieur te verklaren: het Nieuwe Testament als kroon op het Oude, de Joden als moordenaars van Christus.

'De God van het Oude Testament verschijnt wel degelijk als een strenge, onberekenbare God, in vergelijking met de lieve Heer in wie we in het Westen zijn gaan geloven.'

Maar het joodse en het christelijke geloof putten uit dezelfde bron. De naastenliefde is al in het Oude Testament geïntroduceerd: een revolutie, in barre eeuwen van voortdurende stammenstrijd.

'Dat is waar. Maar het is zeer de vraag of die naastenliefde ook gold voor de andere stam. Bovendien is de naastenliefde verordonneerd door God. Pas veel later is de gedachte gemeengoed geworden dat je goed moet doen, omdat je dat zélf belangrijk vindt, en tegenover iedereen. Dat proces heb ik willen beschrijven.'

In je boek schrijf je dat de secularisatie heeft geleid tot grotere zuiverheid van de intenties. Hoe zie je dat?

'In de Middeleeuwen werd massaal geloofd dat je goed moest doen om in het hiernamaals te komen. Maar in de fase waarin het christendom nu verkeert, nu hemel en hel als "plekken" zelfs door de paus zijn afgeschaft, is "de deugd is zijn eigen beloning" het adagium geworden. Voor zover ik weet, is dat in geen enkel geloof het geval, behalve misschien in het joodse. Dat is een heel bijzondere situatie. Er zijn mensen die bang zijn dat we onvoldoende worteling meer hebben om de islam te weerstaan. Maar daar ben ik helemaal niet bang voor. We hebben laten zien dat we een beschaafde samenleving kunnen opbouwen en onderhouden zonder straf en beloning in het hiernamaals. Dat is een teken van grote kracht.'

In je boek suggereer je dat het christendom juist door de secularisatie tot zijn kern is gekomen. Zoals Huub Mous zegt: 'De secularisatie is voor het christendom geen tragedie, maar de voortzetting ervan in zijn meest wezenlijke gedaante.'

'Dat de deugd nu zijn eigen beloning is, komt in de buurt van het oude joodse adagium: "Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet." Die gedachte heeft ook post gevat in het Nieuwe Testament, en is later uitgewerkt door kerkvaders als Augustinus. Dilige et fac quod vis: "Heb lief en doe verder wat je wilt." Die overtuiging is nu gemeengoed geworden. In die zin kun je zeggen dat het christendom juist door de secularisatie terugkeert naar de bron.'

Dat is een mooie gedachte. Maar hoe kom je vervolgens tot de conclusie dat het monotheïsme uiteindelijk maar een intermezzo zou zijn?

'Het ietsisme is in wezen pantheïstisch. De gedachte dat er een God zou zijn buiten de mensen aan wie we verantwoording moeten afleggen, is verlaten. Voor veel mensen is er alleen nog iets als een omvattende sfeer, een mysterie, een soort holistische intuïtie. Ik noem dat

pantheïsme. Zoals Spinoza ook geen deïst was, maar een pantheïst, met zijn *deus sive natura*. Volgens hem zou God zich alleen in de natuur openbaren. Maar de natuur is amoreel. En geloven in de natuur is pantheïstisch.'

Talloe ietsisten geloven misschien niet in een persoonlijk God, maar beschouwen zich helemaal niet als pantheïst. Het monotheïsme is duizenden jaren oud, en het ziet er helemaal niet naar uit dat het gaat verdwijnen. Hoe kun je het dan een intermezzo noemen?

'Het monotheïsme is nog niet voorbij. Maar in West-Europa begint het steeds meer van zijn onderscheidende eigenschappen te verliezen. De grenzen tussen het monotheïstische Godsbeeld en ietsistische geloofsopvattingen vervagen steeds meer.'

Ben je bij het schrijven van het boek beter gaan begrijpen waarom mensen geloven?

'Ik ben misschien beter gaan begrijpen hoe mensen geloven. Het heeft me echt verbaasd hoe ver het ietsisme is doorgedrongen in de hedendaagse geloofsbeleving, ook binnen de kerk. Voor heel veel mensen in de kerk is het geloof een kwestie geworden van oprecht veinzen, zoals Frans Kellendonk het heeft uitgedrukt.'

In Tot hier heeft de Heer ons geholpen pleit je voor het behoud van 'gewetensbevestigende' rituelen, in een wereld van ongelof. Maar wat stellen die rituelen voor als ze niet meer gekoesterd en onderhouden worden door mensen die wél geloven?

'Santiago de Compostela is een goed voorbeeld. Tijdens mijn pelgrimage sprak ik een pater in de Pyreneeën. Hij vertelde me dat er in de jaren zestig en zeventig soms maar één pelgrim per jaar langskwam. Inmiddels zijn het er tienduizenden. Daar heeft hij zelf aan bijgedragen, door het oude pad van de pelgrims met gele pijlen te markeren. Zo blijft de traditie bestaan, maar op een andere manier. Het zijn nu voor het overgrote deel ietsisten die op pelgrimage gaan. Die helpen de traditie voort te zetten. Helemaal vrijblijvend is dat niet. Er zijn ook ietsisten die vrijwillig in een pelgrimshospitaal gaan werken, bijvoorbeeld.'

Toch is het de vraag wat ervan overblijft zonder een kern van gelovige mensen die die rituelen onderhouden. Je schrijft dat we moeten stoppen kerken om te bouwen tot tapijthallen en partycentra, dat we ze weer gezamenlijk moeten onderhouden als plekken van bezinning en gemeenschapsbesef. Dat klinkt mooi, waar wie moeten dat gaan doen? De kloosters en de kerken waar ietsisten nu zo graag rondwandelen, zouden niet meer bestaan zonder een schare trouwe, gelovige mensen die er door de eeuwen heen tot in deze tijd dag in dag uit hard aan hebben gewerkt.

'Zulke mensen verdienen ook een standbeeld. Dat meen ik. Zo is het in de vroege Middeleeuwen ook gegaan. Toen hebben de monniken de culturele erfenis van de Oudheid behoed en behouden. Overigens vraag ik me af of zulke rituelen hun waarde volledig verliezen, als ze niet meer gedragen worden door vrome mensen. Ik geloof

niet dat het reëel bestaande socialisme er ooit zal komen. Maar toch kan ik nog steeds ontroerd en geïnspireerd raken door de socialistische erfenis. Het is niet strikt noodzakelijk dat er een socialistische sekte is die er nog wél in gelooft. Maar ik denk eerlijk gezegd ook niet dat de traditionele kerken helemaal zullen verdwijnen. Waar het me in het boek om gaat, is dat we af moeten van de 'weg met ons'-mentaliteit, het idee dat we ons eigenlijk een beetje zouden moeten generen voor onze cultuur. De christelijke erfenis, met z'n waarden en rituelen, is iets om trots op te zijn. We moeten ons inspannen om die waarden te behouden.'

Bedoel je daarmee ook dat de kerken zich te veel in het defensief hebben laten dringen?

'Ja.'

Het is toch eigenaardig dat juist uit de hoek van de atheïsten de kerken worden opgeroepen strijdbaarder te zijn. Die gedachte beekroop me ook al toen Frits Bolkestein in de jaren negentig opeens begon over het belang van christelijke waarden.

'De kerken zijn veel te meegaand geworden. In Tilburg wilden de paters na het Tweede Vaticaans Concilie van de weeromstuit alles afschaffen dat traditioneel gevonden kon worden. Rond een katholieke begraafplaats stonden prachtige beelden. Die hadden ze bijna als oude troep weggedonderd, als er niet een actiegroep van jonge, helemaal niet meer zo "vrome", katholieken was opgestaan. Zo zijn de kerken in allerlei opzichten doorgeslagen. Dat geldt ook voor het morele vermaan. Dat is in veel kerken helemaal verdwenen. Daar is God alleen nog maar een lieve, tandeloze figuur.'

In je boek worstel je zichtbaar met de aandrang het traditionele geloof op de hak te nemen aan de ene kant, en verwondering en ontroering aan de andere kant. Het ene moment citeer je pater van Kilsdonk, die spreekt over de mens in nood die je aankijkt, waarin God zich openbaart. Letterlijk één zin later komen de karikaturen alweer om de hoek kijken en heb je het spottend over 'de wraakzuchtige Heere der heirscharen' die uiteindelijk bereid is zichzelf compleet weg te cijferen 'omwille van de lieve vrede tussen de mensen'.

'Ik kan het inderdaad niet laten de boel af en toe een beetje op te poken, maar niet op een kwaadaardige manier. Het heeft geen zin gedane zaken af te zeiken. Ik wil wél polemiseren tegen wat er nú aan de hand is. Bijvoorbeeld de wijdverbreide gedachte dat de christelijke erfenis niks meer voor zou stellen. Of, aan de andere kant, het idee van sommige mensen dat de ouderwetse, vermanende God van Nederland te reanimeren zou zijn. Maar waardering voel ik ook. Ik beschrijf de oude vrouwjes die op bedevaart gaan naar de geboorteplek van de heilige Peerke Donders in Tilburg. Daar voel ik niks anders bij dan verwondering. Maar als ik een kerkdienst bijwoon, of de Matthäuspasion, kan ik er echt door ontroerd raken.'

Alain Finkielkraut zei ooit in Vrij Nederland dat dat de tragiek is van de westerse mens: nu we God dood hebben verklaard, is er geen weg terug. Er is alleen nog melancholie.

‘Dat is niet hoe ik het zelf voel. Ik ben niet kerkelijk opgevoed, dus ik kan er geen heimwee naar hebben. Het heeft geen zin terug te verlangen naar een soort heelheid. Maar ik betrap mezelf er wel eens op dat ik jaloers kan zijn op mensen die nog wél in hun christelijke rituelen op kunnen gaan.’

Wat heb je geleerd van je pelgrimstocht?

‘Aanvankelijk was ik eerlijk gezegd een beetje teleurgesteld dat de metamorfose uitbleef. Maar na een tijdje merkte ik dat er wel degelijk iets veranderd was. Ik laat me meer leiden door mijn intuïtie. Ik ben makkelijker geworden in de omgang met onverwachte omstandigheden. Tijdens zo’n tocht kom je vaak terecht op plaatsen waar je niet naartoe wilde, maar juist daar vinden de meest onverwachte ontmoetingen plaats. Ik geloof dat ik ook wat minder geborneerd ben geworden. Onderweg kom je alle soorten mensen tegen, en leer je mensen kennen die je anders moeiteloos bij “de anderen” zou hebben ingedeeld. Ik ben er ook wat harmonieuzer van geworden, en misschien zelfs wat bescheidener, nederiger. Als pelgrim kom je erachter dat je eigenlijk niet meer dan een stofje bent. Dat is een prettig gevoel.’

In Tot hier heeft de Heer ons geholpen pleit je voor grotere aandacht voor Dodenherdenking op 4 mei als moreel ijkpunt, ook omdat de oorlog voor veel mensen in deze tijd meer zeggingskracht heeft dan het christendom. Dat zijn de ernstigste, plechtigste passages in het boek. Je vader was joods. Hoe heeft dat je gedachten over religie en moraal beïnvloed?

‘Mijn vader was een geëmancipeerde Jood. Hij was niet-religieus. De joodse achtergrond van mijn vader speelde in mijn jeugd vooral een grote rol door de herinnering aan de oorlog, door de verhalen die verteld werden, en vooral de verhalen die níet verteld werden. Mijn opa en oma waren er niet meer. Omgekomen in het kamp. Met dat besef ben ik opgegroeid. Mijn vader was fervent antikatholiek, omdat hij het katholicisme – niet onterecht – met antisemitisme associeerde.’

Kennelijk ben jij er milder over gaan denken, als pelgrim zonder God.

‘Niet over wat er in de oorlog is gebeurd. Wel over christelijke waarden, en over de waarde van christelijke rituelen. Die reiken veel verder en dieper dan het kerkelijk instituut, met al z’n gebreken.’

Thijs Broer is politiek redacteur van het weekblad
Vrij Nederland

Herman Vuijsje

Tot hier heeft de Heer ons geholpen

Over godsbeelden en goed gedrag

Contact, Amsterdam 2007